

Stichting Mikwe Zaltbommel
Minnebroederstraat 2
5301 AZ Zaltbommel
www.mikwe.org

Secretariaat / postadres
Kloosterwiel 55
5301 WH Zaltbommel
e: avos@filtnet.nl

Penningmeester
Schoolstraat 13
5301 NV Zaltbommel

Bankrelatie
Rabobank Bommelerwaard,
rek. nr. 1452.96.946

Stichting Mikwe Zaltbommel
een Joodse erfenis

Einde seizoen 2014

Het Mikwe seizoen 2014 loopt alweer bijna ten einde en we blikken terug op een productief en emotievol jaar. Op 10 april jl. zijn er 9 Stolpersteine in Rossum geplaatst ter nagedachtenis van de vermoorde Joden die hier woonden. Ook is het Mikwe museum dit jaar extra opgesteld tijdens de Bommelse Kunstroute en Kunst, Kiesel&Klei. Vele bezoekers hebben deze kans benut en hebben er weer een aantal mooie kennismakingen met de plaatselijke Joodse geschiedenis plaatsgevonden.

Deze lijn gaat de Stichting Mikwe doorzetten door het museum vanaf **1 mei 2015** op zaterdag van **13.30 – 17.00 uur** open te stellen voor het publiek in plaats van zondag. Wel is het Mikwe extra open op de eerste zondag van de maand en op verder verzoek.

Als afsluiting van het seizoen nodigen wij u op 12 november graag uit voor de filmvertoning over het bewogen leven van Charlotte Salomon.

Uitnodiging: Filmvertoning – Charlotte Salomon

“De oorlog woedde voort en ik zat bij de zee en keek diep in het hart van de mensheid.”

De Joods-Duitse schilderes Charlotte Salomon werd in 1917 in Berlijn geboren. Ze was de dochter van ziekenhuisarts Albert Salomon en Franziska Grunwald. Toen Charlotte 9 jaar was, pleegde haar moeder zelfmoord. Na haar dood hertrouwde haar vader met een operazangeres.

In september 1936 werd Salomon toegelaten tot de kunstacademie. Toen zij een prijs zou winnen, kwam uit dat ze Joods was en moest ze de kunstacademie verlaten. In 1939, na de Kristallnacht, vluchtte ze op advies van haar vader en stiefmoeder naar haar grootouders in Zuid-Frankrijk. Nadat haar oma na het uitbreken van de oorlog in 1940 zelfmoord had gepleegd, overwoog ook Charlotte haar leven te beëindigen. Maar de kunstenares in haar won en zo ontstond de meer dan 1300 autobiografische gouaches tellende reeks *Leben? oder Theater?*. Dit omvangrijke expressionistische kunstwerk rondde ze in 1942 af. Maar zelfs in Zuid-Frankrijk waren Joden niet veilig. Samen met haar echtgenoot Alexander, een Joodse vluchteling uit Oostenrijk, werd ze opgepakt en naar Auschwitz getransporteerd waar ze op 10 oktober 1943 werd vermoord.

Zelfportret – Charlotte Salomon

De film zal worden ingeleid door Herman Teerhöfer. Hij heeft een studie gemaakt van het werk en leven van Charlotte Salomon en heeft verschillende ontmoetingen gehad met haar stiefmoeder.

Woensdag 12 november, bovenzaal ‘De Verdraagszaamheid’ te Zaltbommel aan de Waalkade 6

Aanvang: 20.30 uur

Toegang: € 5,00 en Mikwe vrijwilligers gratis

Stolpersteine in Rossum

Onder grote belangstelling zijn donderdagmiddag 10 april in samenwerking met de gemeente Rossum negen Stolpersteine gelegd in de Koningstraat en aan de Maasdijk in Rossum. De stenen, met daarop de namen en data waarop de slachtoffers geboren, gedeporteerd uit Vught en omgekomen in het concentratiekamp in Sobibor, liggen voor de huizen waar ze woonden. In de Koningstraat nummers 8 en 9 zijn stenen geplaatst voor Louis Stranders (1879 - Sobibor 14 mei 1943), Margaretha Stranders-Hendrix (1877 - Sobibor 14 mei 1943) en hun kleindochter Margaretha Carla Stranders (1938 - Sobibor 21 mei 1943).

Voor het huis aan de Maasdijk liggen nu zes stenen voor Abraham D. van Gelder (1901 - Sobibor 9 juli 1943), zijn echtgenote Hester Mozes (1906 - Sobibor 11 juni 1943) en hun drie kinderen Josina (1930 - Sobibor 11 juni 1943), Emile (1934 - Sobibor 11 juni 1943) en Silo (1937 - Sobibor 11 juni 1943). Oudtante Jacoba Mozes (1872) woonde in hetzelfde huis. Zij werd op 14 mei 1943 in Sobibor vergast.

Naast nabestaanden waren ook burgemeester Prick en andere vertegenwoordigers van de gemeente Maasdriel aanwezig, evenals pastor Schevers en ds. Lia Davidse, predikant van de PKN gemeente Rossum en Hurwenen. Mevrouw Sia Mozes sprak namens de Joodse gemeente een woord ter nagedachtenis. Daarnaast herdachten zowel burgemeester Prick als ds. Lia Davidse de slachtoffers en blikten vooruit. In dorps huis De Parel was er de gelegenheid om elkaar te ontmoeten. Ook de jeugd in Rossum was nauw betrokken bij deze bijzondere dag. De leerlingen van basisschool De Bonger lazen hun zelf geschreven gedichten voor over oorlog en vrede. Vervolgens vertrok een lange stoet naar de Koningstraat en verder naar de Maasdijk waar de stenen met hulp van de kinderen in het trottoir werden gelegd en ze de stenen omringden met witte rozen.

Drie Struikelstenen

Nu de werkzaamheden aan KW-weg zijn beëindigd, zullen er in het voorjaar van 2015 voor het echtpaar Levie van Dijk en Sina Hes Struikelstenen worden geplaatst. De heer en mevrouw Van Dijk-Hes werden op 17 november 1942 gesommeerd zich, net als veel andere joodse inwoners van Zaltbommel, te melden in het Nutsgebouw aan de Minnebroederstraat. Daar verbleven zij een nacht om de volgende dag per trein naar Westerbork vervoerd te worden. Vandaar vertrok Sina van Dijk-Hes met een transport naar Auschwitz. Op 27 november 1942 is zij vergast. Levie Hes stierf op 4 april 1943 in werkkamp Ludwigsdorf-Silezië. Het echtpaar woonde op Stationsweg 44. De woning werd nadat zij weggevoerd waren direct betrokken door Douwe van Dijk, alias 'De Platpet', een fanatiek Duitsgezinde commandant van de politie. Van Dijk werd op 15 juni nabij Dreumel door het verzet doodgeschoten. In het trottoir voor het pand Waterstraat 28 wordt ook een steen geplaatst voor Ilse Rose.

In 1940 nam de familie Hes haar als vluchteling uit Duitsland in huis. Het 14-jarige meisje kwam met een speciaal kindertransport uit Bielefeld naar Nederland. Via een opvanghuis in Bergen aan Zee en Amsterdam kwam zij in Zaltbommel terecht. Ze zong in een koortje dat onder leiding stond van Cia en Alda van Boort en werd opgenomen in de vriendenkring van Alex Hes.

In 1942 werd Ilse gesommeerd terug te keren naar Bielefeld. Haar zus en ouders waren al naar het getto van Warschau weggevoerd waar ze omkwamen. Waar is Ilse naar toegegaan?

Waar kwam zij terecht? Tot nu toe is dit niet bekend. Vermoedelijk is Ilse ook gedood door de Nazi's. Omdat er in Duitsland geen steen voor haar is geplaatst en voor zover wij weten het huis in de Waterstraat haar laatste woonadres was, gedenken wij haar op die plek.

Gedenkbord I. S. Abrahamson

Toen Alex Hes in de zomer van 1942 van de heer Van De Laak - eigenaar van Hotel Gottschalk - toestemming kreeg om in diens hotel onder te duiken, ontdekte hij dat niet alleen zijn vader, moeder en tante er verbleven, maar ook dat het gezin Van Dijk uit de Gasthuisstraat en een aantal van hun familieleden uit Amsterdam hun toevlucht tot het hotel hadden gevonden. Een van de Amsterdammers was Isaac Salomon Abrahamson.

Tijdens de onderduik overleed de heer Abrahamson. Het was niet mogelijk hem te ruste te leggen in een graf. Zijn lichaam kreeg een plaats onder de vloer van de eerste verdieping van het hotel. Na de inval van de Duitsers in juli 1944, werd het lichaam ontdekt en vervolgens als 'onbekend manspersoon' begraven op de begraafplaats De Bossche Poort. Het is nog steeds niet duidelijk waar de heer Abrahamson kwam te liggen; zijn lichaam is niet gevonden. Op het joodse gedeelte van de begraafplaats werd na de oorlog een houten gedenkbord voor hem geplaatst. Op dit moment verkeert dit bord in deplorabele toestand. Van de

eigenaar van het joodse gedeelte - het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap - is toestemming verkregen het bord te restaureren dan wel te vervangen. Theo Boogaard, vrijwilliger van Het Mikwe, heeft deze taak voor zijn rekening genomen. Hiervoor Hartelijk Dank!

Grafzerken

Misschien heeft u het opgemerkt of er over gelezen: de letters op de grafzerken op het Joodse gedeelte van de algemene begraafplaats De Bossche Poort zijn deze zomer weer goed zichtbaar gemaakt en de zerken zijn schoongemaakt. De werkzaamheden zijn verricht door de vrijwilligers van de Stichting Boete en Verzoening die op meerdere begraafplaatsen in het land werk verricht. www.boete-verzoening.nl

Bestuurswisseling

Het huidige bestuur - Johanna Butter (coördinatie vrijwilligers), Hen Meesterman (penningmeester) en Aart Vos (secretaris) - is bijna compleet. Wij verwelkomen Alet Sterrenburg als nieuw bestuurslid met de speciale taak de PR te verzorgen. De Stichting Mikwe is nog op zoek naar een nieuwe voorzitter.

Het Mikwe zoekt vrijwilligers

De Stichting Mikwe is op zoek naar enthousiaste vrijwilligers om bezoekers van het Mikwe museum te verwelkomen en te woord te staan. Nu het kleine Zaltbommelse museum ook op zaterdag haar deuren zal openen, zijn er meer vrijwilligers nodig. Bent u geïnteresseerd in de geschiedenis van de Joodse inwoners in de Bommelerwaard, het Jodendom en de geschiedenis van de historische stad Zaltbommel, dan kunt u een e-mail sturen naar: mikwezaltbommel@live.nl t.a.v. Johanna Butter.

Digitale Nieuwsbrief

De Stichting Mikwe verzorgt sinds 1 januari 2014 ook een digitale nieuwsbrief die u per e-mail wordt verzonden. Dit werkt voor ons niet alleen kostenbesparend, maar heeft ook als groot voordeel dat wij u sneller op de hoogte kunnen brengen van de activiteiten rondom het Mikwe. Als u de Nieuwsbrief in het vervolg digitaal wenst te ontvangen, stuurt u alstublieft een e-mail naar: [mikwezaltbommel@live](mailto:mikwezaltbommel@live.nl)

Donaties

De Stichting Mikwe dankt alle donateurs voor alle financiële steun die het tot nu toe heeft mogen ontvangen. Vele projecten zijn hier mede door gerealiseerd kunnen worden.

Het Mikwe heeft deze steun nog steeds hard nodig. Met de donaties en vrijwillige bijdragen houden we het Mikwe niet alleen open, maar kunnen we ook verbeteringen aanbrengen en onze activiteiten uitbreiden. U kunt uw bijdrage op onze rekening van Rabobank Zaltbommel storten, nummer 1452.96.946. t.a.v. Stichting Mikwe Zaltbommel. Alvast hartelijk dank voor uw steun!

Louis Stenders en zijn zus Loes leggen de Stolperstein voor hun omgekomen zusje Greetje.